

О. С. Вйонцек

Аспекти інтелектуальної міграції в контексті переходу до економіки знань

Здійснено огляд та аналіз проблем міграції людського капіталу, в т. ч. інтелектуальної міграції українців. Наведено переваги та загрози, які пов'язані з інтелектуальною міграцією в контексті становлення економіки знань. Окреслено підходи у суспільстві до явища інтелектуальної міграції. Ключові слова: міграція, інтелектуальна міграція, економіка знань.

Постановка проблеми. Підвищена зацікавленість процесами міграції трудових ресурсів відповідними організаціями України пояснюється занепокоєнням щодо активної еміграції населення за межі країни. Найбільш поширеним є твердження, що еміграція людського капіталу, особливо т. зв. інтелектуальна міграція, створює загрозу економічному розвитку держави. В даному дослідженні, окрім загроз, спробуємо виявити можливі позитивні сторони цього явища.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Серед зарубіжних та вітчизняних науковців, які вивчають проблеми міграції людського капіталу найбільш місткими є напрацювання: Г. Беккера, Дж. Мінцера, Т. Шульц, О. А. Грішнкової, Е. М. Лібанової, А. Мокія, У. Я. Садової, Л. К. Семів, Л. Шевчук та ін. Вивченню проблем, пов'язаних саме з інтелектуальною міграцією присвячують свої роботи А. О. Грудзінський, Л. І. Леденова, Т. В. Наумова та ін.

Метою даного дослідження є виявлення та аналіз певних аспектів, а саме: загроз та переваг для економіки держави, спричинених інтелектуальною міграцією, враховуючи становлення економіки знань.

Виклад основного матеріалу. Процеси глобалізації, а також інтеграції України у світовий простір надають економічно активному населенню нові можливості, зокрема щодо працевлаштування та отримання кваліфікації. Явище міграції трудових ресурсів є звичним для більшості країн світу. Воно викликає занепокоєння лише тоді, коли країна втрачає надмірно велику кількість трудових ресурсів, особливо висококваліфікованих.

© О. С. Вйонцек, 2013.

Якщо розглядати міграцію людського капіталу, то під людським капіталом можна розуміти наявний запас отриманих знань, навичок, мотивацій і енергії, яким володіє особа, і який може бути використаний протягом певного періоду часу з метою виробництва товарів і послуг [1]. Проте, інтелектуальна міграція дещо звужує коло мігрантів. Наразі, немає єдиних чітких критерій, завдяки яким можна виокремити міграцію інтелектуального потенціалу із людського капіталу загалом. Одні дослідники вважають, що до таких осіб варто віднести тільки наукових працівників, які виїжджають з метою працевлаштування за фахом [4, с. 296], інші – що це також і еліта, носії культури та традицій, творці та митці [10, с. 73]. Ми притримуємося думки, що інтелектуальна міграція – це міграція осіб з вищою освітою за кордон з метою отримання постійного місця проживання, або контракту на роботу.

Деякі науковці вважають, що рівень інтелектуальної міграції є високим в Україні, через те, що саме особи з вищою освітою мають більше можливостей працевлаштуватись за кордоном, ніж особи без неї. Дослідженнями підтверджується, що географічна структура інтелектуальної міграції залежить від рівня освіти мігрантів – у більш розвинені країни (країни ЄС та Північної Америки) виїжджає більший відсоток громадян з вищою освітою, а у менш розвинені країни серед емігрантів переважають особи без вищої освіти [6, с. 77].

Становлення економіки знань пов'язане, перш за все, із такими сферами як наукова та освітня діяльність, сфера послуг, виробництво наукомісткої продукції, тому найважливішим ресурсом стають висококваліфіковані працівники, їх знання. Втрата даного ресурсу стала не просто актуальною, але і гострою проблемою для України, оскільки завдяки кращим умовам працевлаштування все більше громадян, в т. ч. молодих і працездатних, мігрують за кордон.

З іншого боку, Європа переживає демографічну кризу, суттєвого покращення ситуації щодо народжуваності не спостерігається, «старіння нації» в Європі продовжується, отже, на фоні дефіциту висококваліфікованих кадрів (а такий дефіцит є однією із перешкод до стабільного росту економіки знань) уряди європейських країн розглядають залучення іноземних спеціалістів як вирішення даної проблеми. Про це свідчать зміни в міграційній політиці таких держав як Німеччина, Франція, Італія на користь мігрантів. Міграційна політика ЄС спрямована на підвищення мобільності трудових ресурсів.

Характерною особливістю зовнішньої міграції українців є розпо-рошеність по цілому світу. Найбільше українських емігрантів проживають у ЄС – близько 1 мільйона (Польща – 227 тис., Італія 201 тис., Німеччина – 153 тис.), півмільйона у країнах Північної Америки (США – 351,7 тис., Канада – 59,4 тис.) а також в Ізраїлі 258,8 тис. [2, с. 269].

Розглянемо спершу проблеми, які викликає міжнародний обмін людським капіталом [9, с. 268-269].

Зменшення кількості населення, особливо працездатного. Більшість емігрантів є працездатним населенням у репродуктивному віці, відповідно окрім того, що виїжджають працездатні громадяни, країна-донор втрачає також і частку майбутнього населення – дітей емігрантів.

Моральний аспект. Емігранти поза межами своєї держави, зазвичай, не мають достатнього правового захисту, часто працюють у важких умовах, зазнаючи тиску з боку роботодавців, не отримують кваліфіковану медичну допомогу через брак коштів та, деколи, напівлегальне перебування в іншій державі. Внаслідок трудової міграції в Україні розпадаються сім'ї, залишаються без догляду діти та люди похилого віку.

Диспропорція між працездатним та непрацездатним населенням. Надмірна трудова еміграція призводить до погіршення співвідношення між працездатним та непрацездатним населенням, що в свою чергу спричинює недоотримання відрахувань в державні фонди соціального страхування.

Імміграція із менш розвинених держав. Велику частку іммігрантів в Україну становлять громадяни із країн ризикової міграції (Туреччина, Китай, Ліван, Іран). Відсутність чіткої стратегії щодо міграції населення може призвести до збільшення частки нелегальних мігрантів. Статистичні джерела [8] зазначають, що у 2012 році 68% мігрантів, затриманих за незаконне перетинання кордону, були вихідцями з пострадянських країн, переважно Молдови (740 осіб), Грузії (219), Росії (119 – вихідці з Чечні), Азербайджану (92), Вірменії (84), Узбекистану (72), Таджикистану (59), Киргизстану (50) і Казахстану (17). Крім цього, значно частіше, ніж у попередні роки стала використовуватись процедура набуття статусу біженця, для тимчасової легалізації перебування на території України громадян із Сомалі, Афганістану, В'єтнаму та Сирії. Крім цього, існує епідеміологічна проблема, пов'язана із вихідцями з Азії та Африки.

«Відплив мізків». Ця проблема є, мабуть, найбільш гострою для України, оскільки молоді, освічені, впевнені в своїх силах люди не

отримують на батьківщині належних мотивацій для розбудови власної держави, відсутність перспектив належного матеріального забезпечення своєї сім'ї змушує їх емігрувати, в пошуках покращення свого матеріального становища. Інші держави готові надати вигідніші умови для працевлаштування, тим самим здійснюючи економію на підготовці спеціаліста у власній державі.

Нелегальна міграція є суттєвою проблемою для України. Кількість затриманих нелегальних мігрантів на ділянці українсько-словацького кордону у 2003 р. становила 947 ос., а у 2007 р. 31,7 тис. ос. Загроза полягає у тому, що нелегальні мігранти часто можуть перевозити зброю, наркотичні та вибухонебезпечні речовини. Отже, наявність чіткої політики, щодо регулювання міграційних процесів здійснить позитивний вплив на безпеку громадян у державі.

Попри названі недоліки, явище міграції має також переваги.

Еміграція висококваліфікованих кадрів дає можливість отримувати закордонний досвід стосовно організації бізнесу, інвестицій, технологій, ідей та ін. Виїжджаючи за кордон, талановиті люди, зазвичай, не розривають зв'язки із своїми родичами, вітчизняними колегами, друзями. Тому, при можливості, передають досвід зі створення подібних фірм за участю родичів чи друзів на Україні, створюють дочірні філіали чи спільні підприємства, сприяють кооперації закордонних установ з українськими, ініціюючи її з-за кордону [7].

Перебуваючи за кордоном, висококваліфіковані кадри певним чином створюють позитивну репутацію Україні. Також, допомагають у просуванні українських товарів на іноземні ринки, підвищують упізнаваність країни та українських торгових марок за кордоном.

Маючи намір легально емігрувати та працевлаштуватись в престижні установи, українці прагнуть підвищити свою кваліфікацію, набути досвіду. Не усім потім вдається емігрувати, тому перспектива еміграції є мотивацією для набуття нових знань. Працедавці, тим часом, щоб втримати спеціалістів, змушені покращувати умови праці.

Якщо брати до уваги показник привабливості країни до залучення талантів, зазначений у звіті щодо конкурентоспроможності «The Global Competitiveness Report» за 2013-2014 рр. то за даними експертного опитування Україна в цьому рейтингу посідає 136 місце із 148, тобто є однією із країн, які не залучають спеціалістів з-за кордону. Щодо показника утримання талантів у своїй країні, Україна теж займає

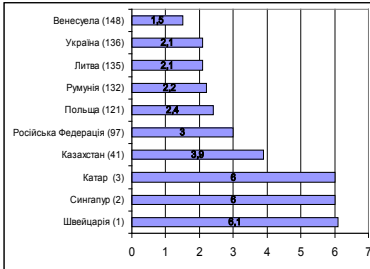

Рис. 1. Здатність країни приваблювати таланти

Чи залучає Ваша країна таланти з-за кордону?

(1 - зовсім не залучає; 7 - залучає найкращі таланти з усього світу)

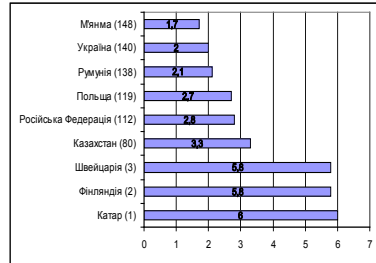

Рис. 2. Здатність країни утримувати таланти*

Чи утримує Ваша країна талановитих людей?

(1 - найкращі покидають країну, в пошуках кращих можливостей за кордоном; 7 - найкращі залишаються і використовують наявні можливості вдома)

*Складено автором на основі джерела: [3]

практично останні місця в рейтингу (рис. 1-2). Що стосується показника оплати праці та продуктивності, то Україна займає 26 місце серед 148, тобто респонденти вважають, що на оплату праці в нашій державі у великій мірі впливає її продуктивність.

Обсяги інтелектуальної еміграції з України приблизно наступні: щороку емігрує 94-95 тис. фахівців, з них 5-5,5 тис. – науковці. Це приблизно кожний 25 фахівець [5]. Згідно анкетних опитувань більшість з них планує повернутись, проте на практиці, найчастіше, виходить навпаки.

Отже, для вирішення проблеми надмірної еміграції освічених осіб уряд України повинен працювати над досягненням умов, які б утримували таланти в країні. Для цього наявність чіткої міграційної політики не буде достатньою, оскільки глибинні причини міграції полягають у незадоволеності соціально-економічним становищем населення. Варто зазначити, що політика щодо повернення емігрантів повинна бути тактовною стосовно постійно проживаючих громадян України, оскільки надмірні заохочення, мотивації реемігрантам можуть негативно вплинути на формування соціальних контактів. При підвищенні рівня життя та інших соціально-економічних показників, можливо і не потрібна

буде особлива політика щодо повернення українців із-за кордону, та утримання їх на Україні – покращення ситуації відбудеться одночасно. Варто розуміти, що підвищення соціальних показників неможливе без розвиненого наукового сектора. Інвестиції в науку принесуть колосальну віддачу, тоді коли інвестиції в соціальну сферу – тимчасове усунення наслідку проблеми.

На проблему «відтоку мізків» у суспільстві існують два основні погляди: оптимістичний та песимістичний. Оптимістичний – наголошує на обміні знаннями, примноженні досвіду, сприянні кооперації між установами та державами. Песимістичний підхід застерігає про втрату інтелектуального потенціалу нації, економіки та держави в цілому [4, с. 299]. Судячи з досвіду держав, які перейшли до економіки знань, можна зробити висновок, що такій економіці потрібні освічені висококваліфіковані працівники, тому держава повинна дбати про те, щоб інтелектуальна міграція була не загрозою, а звичним явищем.

Висновки. У контексті переходу України до економіки, заснованої на знаннях, міграція населення стає одним із важливих факторів, зважаючи на її обсяги. Загрозою для України виступає той факт, що кількість іммігрантів в Україну, в т. ч. нелегальних (зазвичай, з низькою кваліфікацією), зростає з кожним роком, а висококваліфіковані працівники шукають кращого працевлаштування за кордоном, покидаючи батьківщину, що призводить до погіршення якості людського капіталу в цілому. Таким чином, міграція має як негативні, так і позитивні риси для економіки держави-донора. Найбільшу загрозу становить вплив інтелектуального потенціалу. Поглиблює проблему відсутність чіткої політики щодо повернення емігрантів на Україну та зменшення кількості іммігрантів із Азії та Африки. А також, негативний вплив на економіку та безпеку держави створює активний розвиток тіньового бізнесу, пов'язаного із переправленням нелегалів на територію України та за кордон.

Вирішення проблем, пов'язаних з інтелектуальною міграцією, полягає не стільки у формуванні чіткої міграційної політики, скільки у підвищенні соціально-економічного становища населення.

Список використаних джерел

1. Becker G. Human Capital: Theoretical and Empirical Analysis, with Special Reference to Education / G. Becker. – 3rd ed. – University of Chicago Press, 1993. – 390 p.

2. EU Neighbourhood Migration Report 2013 . – Accessible : www.migrationpolicycentre.eu
3. The Global Competitiveness Report 2013-2014. – Режим доступу : http://www3.weforum.org/docs/WEF_GlobalCompetitivenessReport_2013-14.pdf
4. Акімов Д. Інтелектуальна трудова міграція: наскільки страждає Україна від «відтоку мізків» / Д. Акімов // Актуальні проблеми економіки. – 2010. – №11(113). – С. 296-299.
5. Вірбулевська О. В. Проблема інтелектуальної еміграції в Україні / О. В. Вірбулевська, А. А. Пономаренко. – Режим доступу : http://www.rusnauka.com/13_EISN_2013/Economics/2_135811.doc.htm
6. Горожанкіна Н. Суспільно-географічний аналіз міжнародної інтелектуальної міграції населення / Н. Горожанкіна // Часопис соціально-економічної географії : міжрегіональний зб. наук. праць. – 2012. – №13. – С. 77-81
7. Еміграція висококваліфікованих кадрів є корисною для України. – Режим доступу : http://www.feg.org.ua/cms/projects/debaty/brain_drain.html.
8. Кількість нелегальних мігрантів в Україні. – Режим доступу : <http://www.u-e-p.eu/news/2013/august/klkst-nelegalnih-migrantv-v-ukran-zrosta.html>.
9. Куревіна І. Формування основних засад сталого розвитку України : монографія / І. Куревіна // Україна: Стратегічні пріоритети. Аналітичні оцінки – 2006 / за ред. О. С. Власюка. – К. : НІСД, 2006. – С. 267–274.
10. Прохоренко Н. Є. Інтелектуальна міграція: причини та чинники / Н. Є. Прохоренко // СОЦІОПРОСТІР : Міждисциплінарний зб. наук. праць з соціології та соціальної роботи. – 2010. – №1(10). – С. 73 – 76.

Вйонцек О.С. Аспекти інтелектуальної міграції в контексте переходу к економіке знаній.

Сделан обзор и анализ проблем миграции человеческого капитала, в т. ч. интеллектуальной миграции украинцев. Приведены преимущества и угрозы, связанные с интеллектуальной миграцией в контексте становления экономики знаний. Отмечено подходы в обществе к явлению интеллектуальной миграции.

Ключевые слова: миграция, интеллектуальная миграция, экономика знаний.

Wyontsek O.S. Aspects of Intellectual Migration in the Context of Transition to the Knowledge Economy.

The article presents an overview and analysis of the problems of migration of human capital, including Ukrainian intellectual migration. Shows the benefits and dangers associated with intellectual migration in the context of becoming a knowledge economy. These approaches have in society the phenomenon of intellectual migration.

Key words: migration, intellectual migration, knowledge-based economy.